

O‘ZMU XABARLARI

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2024
1/11/1

Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi

Bosh muharrir:

MADJIDOV I.U. – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o‘rinbosari:

ERGASHOV Y.S. – f-m.f.d., professor.

SHIRINOVA R.X. – fil.f.d., professor.

Tahrir hay‘ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Balliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Yunusova X.E. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo‘minov A.G. – s.f.d., prof.

Abdulayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Boltaboyev H. – fil.f.d., prof.

Rahmonov N.A. – fil.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Sa‘dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., dots.

Mas‘ul kotib: PARDAYEV Z.A.

TOSHKENT – 2024

Oydiniso NASIRDINOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi
E-mail: oydinni.sonasirdinova@gmail.com

D.Sc, dotsent T.Kuchkarov taqrizi asosida

MORFOLOGIK SHAKLLARNING NUTQDA QO'LLANISH DARAJASINI ANIQLASHNING O'RGANILISHI VA AHAMIYATI Annotatsiya

Morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash o'zbek adabiy tilida mavjud morfologik shakllar – qo'shimchalarning nutqdagi faol yoki nafaollik sifatini belgilaydi, ularni qo'llanishiga ko'ra "ko'pdan kamga" tartibida darajalanishiga asos bo'ladi. Fe'l so'z turkumiga oid morfologik shakllar misolida olib borilayotgan ushbu tadqiqot, avvalo, jahon va o'zbek tilshunosligida bu borada amalga oshirilgan ilmiy izlanish va natijalarga tayanib lingvostatistik (morphostatistik) jihatdan o'rganiladi, til birliklari EHM imkoniyatlari asosida o'zbek tili korpuslarida miqdoriy metodlar va chastota tahliliga tortiladi. Tadqiqotdan kutilayotgan natija o'zbek adabiy tilidagi 1000 ta faol fe'l va unga oid 97 ta morfologik qo'shimchani ilmiy asoslangan darajalanish tartibini yaratish va bu asosida xorijliklarga o'zbek tilini oson va bosqichma-bosqich tashkil etishni ko'zda tutadi.

Kalit so'zlar: Morfologik shakl, faol qo'shimchalar, nafaol qo'shimchalar, lingvostatistik metod, morphostatistika, chastota tahlili, darajalanish, miqdoriy o'zgarish.

ИЗУЧЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ УПОТРЕБЛЕНИЯ MORFOLOGICHESKIX FORM V Rечи Аннотация

Определение степени употребления морфологических форм в речи определяет активное или неактивное качество морфологических форм – аффиксов в узбекском литературном языке и является основанием для ранжирования их в порядке «от большей к меньшей» по степени их употребления. Данное исследование, проведенное на примере морфологических форм группы глаголов, в первую очередь лингвостатистически (morphostatistik) основано на научных исследованиях и результатах, проведенных в этом направлении в мировой и узбекской лингвистике, языковых единицах, основанных на возможностях будут проанализированы ЭВМ, количественные методы и частота в корпусах узбекского языка. Ожидаемый результат исследования – создание научно обоснованного ранжирования 1000 активных глаголов и 97 морфологических аффиксов узбекского литературного языка, на основе этого иностранцы смогут легко и поэтапно изучать узбекский язык поэтапным способом.

Ключевые слова: Морфологическая форма, активные аффиксы, пассивные аффиксы, лингвостатистический метод, morphostatistika, частотный анализ, градация, количественное изменение.

THE STUDY AND SIGNIFICANCE OF DETERMINING THE LEVEL OF USE OF MORPHOLOGICAL FORMS IN SPEECH Annotation

Determination of the degree of use of morphological forms in speech determines the active or inactive quality of morphological forms – affixes in the Uzbek literary language and is the basis for ranking them in order "from greater to lesser" by the degree of their use. This study, conducted on the example of morphological forms of a group of verbs, primarily linguostatistically (morphostatistik) is based on scientific research and the results conducted in this direction in world and Uzbek linguistics, language units based on the capabilities of EC, quantitative methods and frequency in the corpora of the Uzbek language will be analyzed. The expected result of the study is the creation of a scientifically based ranking of 1000 active verbs and 97 morphological affixes of the Uzbek literary language, on the basis of which foreigners will be able to easily and gradually study the Uzbek language in a step-by-step way.

Key words: Morphological form, active affixes, passive affixes, linguostatistical method, morphostatistics, frequency analysis, gradation, quantitative change.

Kirish. Har bir til birligi nutqda voqelani shi bilan aniq shakl, mazmun va vazifaga ega bo'ladi. Til birliklarining yaxlit tuzim sifatida nutqda qo'llanishi, nutq egalari tomonidan iste'molda faol va nafaolligiga ko'ra darajalanishi tabiiy jarayon. Fonetik, leksik va morfologik til birliklari nisbiy ravishda miqdoran chegaralangan, ammo nutq birliklari variantlilikni, qo'llanish holatiga ko'ra faol yoki nafaollik sifatlarini namoyon qiladi. Tilshunoslikda til va nutq birliklarining miqdoriy o'zgarishi muayyan vaqtdan so'ng sifat o'zgarishlarini aks ettiradi va bu boradagi tadqiqotlar til hodisalariga nisbatan ehtimollar nazariyasini shakllantiradi. Aslida, bu urinishlar tilshunoslikda "80/20" qoidasining tatbiqini ifoda etadi: "Grammatikada Pareto prinsipi grammatik vositalarni qo'llashda yaqqol namoyon bo'ladi. Ba'zi qo'shimchalar boshqalarga qaraganda ancha keng tarqalgan. Masalan, o'zbek tilida otlarning birlik shakli ko'plik shaklidan, o'tgan zamon (-di), boshqa zamon shakllaridan ko'ra ko'proq ishlatiladi. Grammatik vositalardagi ko'p qo'llanuvchi 20 foiz birliklarni aniqlash va undan savod chiqarish amaliyotida foydalanish zarur [6]."

O'zbek tilida morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash morfologik qo'shimchalarning "oddiydan murakkabga", "faoldan nafaolga" tomon darajalanishiga asos bo'ladi, bu esa amaliyotda o'zbek tili grammatik qonuniyatlarini xorijliklarga aniq, oson va bosqichma-bosqich o'rgatish imkonini berishi bilan dolzarbdir. Til birliklarining nutqda qo'llanishiga ko'ra darajalanishi

ularning miqdoriy ko'rsatkichlarini – statistik holati, chastotas va o'zaro qiyosiy matematik tahlillarni taqozo etadi.

Mavzuga old adabiyotlar tahlili. Ayni vaqtgacha jahon va o'zbek tilshunosligida til birliklarining nutqda qo'llanish darajasini aniqlash bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borildi, natijada tilshunoslikda lingvostatistika degan yo'nalish shakllandi. XX asrning boshlaridan til va nutqning strukturaviy xususiyatlarini o'rganishga e'tibor kuchaygani sababli tilshunoslikda miqdoriy metodlarni qo'llash boshlandi. Atoqli psixolog va tilshunos olim L.V. Vigotskiy 1934-yilda "Tafakkur va nutq" kitobida tafakkurning til orqali namoyon bo'lishini matematikada birinchi bo'lib ko'rganini ta'kidladi [13]. "O'tgan asrning 50-yillaridan boshlab statistik usullar yordamida til birliklarini tadqiq etishga alohida e'tibor beriladigan bo'ldi [12]."

Nutqning chastotali xususiyatlari uzoq vaqtdan beri tilshunoslikda o'rganish mavzusi bo'lib kelgan va tilshunoslar hozirgacha nutqdagi fonetik, morfemik, leksik, morfologik va sintaktik birliklarning chastotasini aniqlab keshshmoqda. Til birliklarining ichida leksemalarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash boshqa birliklarga qaraganda yetakchilik qiladi. Bunga sabab "funktional tilshunoslikda birinchi va ikkinchi tilni o'rganishni osonlashtirish maqsadida aniqlangan leksik chastota tilni qayta ishlashning qulayligi va tezligida hal qiluvchi markaziy rol o'ynaydi [2]." Ammo morfologik birliklarning nutqda qo'llanish darajasi fonema, leksema, so'z yasovchi morfemalar va sintaktik tuzilmalarga qaraganda tor doirada tadqiq etilgan. "Fonetik birliklar chastotasi

D.M.Segal, M.V.Xitina, A.S.Stern kabi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ko'rib chiqilgan. D.M.Segal o'zining "Fonologik statistika asoslari" asosida fonetik birliklarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash natijasida segment birliklar – tovush, so'z, bo'g'in og'zaki va yozma nutqda qanchalik ko'p ishlatilsa, nutqni idrok etish shunchalik tez va oson bo'lishini isbotlagan. J.M.Guzeev, M.V.Ivanova, P.P.Lebedevo so'z yasallishida ehtimoliy matematik nazariyani tilshunoslikda qo'llagan holda so'z yasovchi affiksning chastotasini aniqlashdi. Morfologik birliklarning nutqda qo'llanish darajasi va ularning chastotasi tadqiqi bilan A.Ch.Piperskiy, O.V.Oshchepkova, V.T.Sadchenko kabi olimlar shug'ullanishdi. Xususan, A.Ch.Piperskiy nemis tilidagi fe'llarning tovush tarkibi ko'p yoki kamlik holatiga ko'ra nutqda qo'llanish darajasini o'rgandi va zamonaviy nemis tilida so'z uzunligi ≥ 4 fonemali 73% va so'z uzunligi ≤ 3 fonemali 61% fe'llar "yashab qolganligi" haqida ehtimoliy farazlarni ilgari surdi [12]."

O.V.Oshchepkovani tadqiqotlarida [15] ingliz tilidagi ot, sifat va fe'l so'z turkumi doirasida 86 ta morfologik qo'shimchalarning chastota diapozoni aniqlangan. Olimning tadqiqotlari til hodisalarining ehtimoliy xususiyatlarini chastota usulida ishlab chiqishga qaratilgan. O.V.Oshchepkova bu izlanishlarni Britaniya Milliy Korpusi (BNC) da qo'llangan A va B qatlam so'zlaridagi qo'shimchalar asosida olib borgan. Nutqni idrok etishda muntazamlik zarurligini hisobga olib, qo'shimchalarni ingliz tilining chastota lug'atidan tanlab olgan va qo'shimchalar chastotaning kamayish tartibida joylashtirilgan.

XX asrning II yarmida Leningradda R.G.Piotrovskiy boshchiligidagi "Nutq statistikasi" [16] nomli ishchi guruh statistik usullardan foydalangan holda til birliklarini o'rganish bilan shug'ullanishdi. Loyihaning asosiy maqsadi mashina tajimasi tizimlarini ishlab chiqish bo'lib, unda matnlar leksik va morfologik birliklarning nutqda qo'llanish darajasini o'rganish, bu bo'yicha chastotali lug'atlarini tuzish tamoyillarini aniqlashga qaratilgan edi. R.G.Piotrovskiy birinchi bo'lib nutq statistikasida ishonchlik sifatiga bir necha tizimli usullardan foydalanib erishilishini ishlab chiqdi: a) leksik sxemani aniqlash; b) so'z sxemasidagi harf, bo'g'in va morfemik darajani ishlab chiqish; c) cheklangan miqdordagi (shartli) matnda ularning miqdoriy bahosini o'lchash; d) turli tillardagi flektiv va analitik morfologik o'lchovlarni o'rnatish. Olim 5 ta Hind-yevropa tillari – rus, polyak, rumin, ingliz, fransuz tillari, 2 ta turkiy – ozarbayjon va qozog' tillarining miqdoriy ma'lumotlarini olishda bir nechta samarali lingvostatistik metodlardan foydalanadi. Natijalar leksik-grammatik nisbatda baholanib, matndagi so'zlarga qaraganda, muallif tomonidan grammatik tuzilmalar tezroq tuzilishi aniqlanadi. Shunday qilib, morfologik birliklarning nutqda qo'llanish darajasi bilan bog'liq ishlarining debochasi R.G.Piotrovskiyning tadqiqotlari bilan yaratildi.

Ingliz tilshunos Maykl Kyunion [4] 2008-yilda ingliz tilidagi barcha qo'shimchalar – 1250 dan ortiq so'z yasovchi prefiks, suffiks va morfologik qo'shimchalarni o'z ichiga olgan, 10000 ga yaqin misollar bilan izohlangan "Affikslar lug'ati"ni yaratdi. Anglashiladiki, ingliz tili morfologik jihatdan flektiv til bo'lishiga qaramay, undagi qo'shimchalarning salmog'i anchagina. Aynan shu kabi lug'atlar tilshunoslikda miqdor va sifat tahlillari uchun asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

Yaponiyalik tilshunos olim Yosuke Sasao [11] ingliz tilidagi 118 ta faol so'z yasovchi qo'shimchalarning nutqda qo'llanishini BNC (British National Corpus) imkoniyatlaridan foydalangan holda eng yuqori chastotali 2000 ta so'z orqali aniqladi va chastotasiga ko'ra ularni A – oddiy daraja, B – o'rta daraja, C – yuqori darajadagi qo'shimchalarga bo'ldi. Flektiv tillarda morfologik-sintaktik qo'shimchalar so'z yasovchi qo'shimchalar miqdoriga nisbatan ancha kamligi sababli bu kabi darajalanish oldingi tadqiqotlarda deyarli yoritilmagan.

O'zbek tilshunosligida til birliklarining nutqda qo'llanish darajasi bilan bog'liq tadqiqotlar lingvostatistik tahlillar asosida XX asrning boshlarida shakllana boshladi va bunda, asosan, leksikostatistikaga e'tibor kuchaydi. "O'tgan asrning 20-30-yillaridan boshlab o'zbek olimlari til hodisalarini o'rganishda statistik metodlardan foydalanishgan. O'zbek matbuot tilining leksik tarkibini o'rgangan V.V.Reshetov o'zbek tilshunosligida birinchi bo'lib lingvostatistik metoddan foydalanishni boshlab bergan edi. [10] Bu ishning tizimli davomi sifatida o'zbek publisistik matnlarida o'z va o'zlashgan qatlam tarkibi, taraqqiyoti va yozma nutqda qo'llanish darajasini o'rganish maqsadida A.K.Borovkov, K.K.Yudaxin, F.Abdullayev, M.Mirzayev, I.Rasulov, G.Muhammadjonova kabi olimlar matematik tahlilga asoslangan tadqiqotlar olib borgan.

O'zbek tilshunosligida til birliklarining nutqda qo'llanish darajasini lingvostatistik qonuniyatlarga ko'ra yirik ko'lmda tadqiq qilgan olim S.Rizayev tildagi tovush, fonema, bo'g'in, so'zshakl va leksemani tadqiqot obyekti sifatida tanlab oldi va ular ustida o'zaro qiyosiy tahlillar o'tkazdi. Statistik kuzatish uchun manbalar 4 yo'nalish – nasr, nazm, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar doirasidagi 20 ga yaqin mualliflarning ijodidan tanlanmalar olingan. Statistik metodda tanlanmaga nutq shakli, matn uslubi, janri, mavzusi hamda nutq egasining yoshi, jins, makon va zamon, adabiy yoki sheva xususiyatlarini qamrab olganligiga ko'ra chegara qo'yiladi, chunki bir xalqning barcha til va nutq boyluklarini birdaniga tahlilga tortishning imkoni yo'q. S.Rizayev bolalar adabiyotiga xos badiiy-nasr asarlarini 10 yillik (1964-1974 yillar) davr tahlilida tadqiq etadi. Olim yangi so'zlarning faollik darajasini, morfologik va etimologik miqdoriy tahlilni so'zlarning kamayib borish tartibida tizimlaydi. Tadqiqot matn shakliga ko'ra faqat yozma matnlarni, morfologik jihatdan esa fe'llarning o'zak morfemasiga ko'ra nutqda qo'llanish holatini tekshiradi. Bunga ko'ra fe'l so'z turkumi nutqda qo'llanish darajasiga ko'ra bog'lovchi va olmoshlardan keyingi o'rinni egallaydi. S.Rizayev lingvostatistika sohasidagi ishlarining salmog'i birmuncha kamligi, ayniqsa, so'zshakllar tarkibidagi barcha morfemalarning umumiy statistik strukturasi hanuzgacha yaratilmaganligi [8] haqida fikr bildiradi.

EHM orqali morfologik birliklar ustida amalga oshiriladigan lingvistik tahlillarni osonlashtirish maqsadida tadqiq etilgan Sh.Hamroyevning "O'zbek tili morfologik analizatorining lingvistik ta'minoti" [9] nomli dissertatsiyasida boshqa so'z turkumlari qatori fe'l so'z turkumi doirasidagi qo'shimchalarning so'zdagi morfematik qurshovi va ularning turli pozitsion modellari yaratilgan.

O'zbek tilshunosligida morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlashga oid tadqiqotlar lingvostatistika, matn tilshunosligi va morfologiyaga doir ilmiy izlanishlar tarkibida namoyon bo'ladi, ammo so'z turkumi doirasidagi morfologik shakllar – qo'shimchalarning nutqda qo'llanishi, faol yoki nafaolligiga ko'ra darajalanishi keng ko'lmda o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvostatistika olib borilayotgan tadqiqotning asosiy metodologiyasini belgilaydi, bu esa mohiyatan bosh mezon – "miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga ta'siri" qonuniyatiga tayanadi va miqdoriy natijalar tilshunoslikda til hodisalariga nisbatan ehtimollar nazariyasini keltirib chiqaradi. Imkoniyatdan til birliklarining jumladan, morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash uchun og'zaki va yozma nutq manbalari – tanlanmalar, tahlilga tortilayotgan nutq birliklarining aniq miqdoriy jadvali, chastotasi, natijalarning o'zaro qiyosiy tahlili va ularning faol-nofaollik sifatleri bosqichma-bosqichlikda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Bunda til korpuslaridan foydalanish tadqiqotni tez, oson va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasi leksik birliklarning lingvostatistik tahlillariga asoslanadi. Chunki lisoniy tizim yaxlitligi qonuniyatiga ko'ra "ma'lum bir lisoniy sathning birligi barcha boshqa sath umumiy ma'nolarining xususiy tajallidan holi holda nutqda voqelana olmaydi" [5]. Shunga ko'ra, nutqda yuqori chastotaga ega so'zshakllar grammatik jihatdan maqbul qo'shimchalar bilan keladi, bu esa qo'shimchalar chastotasining aniq bo'lishiga asos bo'ladi. Hozircha o'zbek tili korpuslarida alohida olingan qo'shimchalar chastotasini aniqlash mushkul, chunki EHM dasturlari morfologik qo'shimchalarning so'zshakl tarkibidagi holatini tekshiradi. Shuning uchun tanlab olingan so'z turkumiga oid qo'shimchalar ma'lum miqdordagi eng faol so'zlar tarkibida tahlil qilinishi maqsadga muvofiq.

Tahlil va natijalar. Amaliy jihatdan morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash uchun, dastavval, ma'lum so'z turkumi va unga oid morfologik qo'shimchalar tanlandi. Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek adabiy tili doirasida fe'l so'z turkumiga oid morfologik qo'shimchalar tanlangani bois ularning umumiy va aniq miqdoriy jadvali shakllantirildi. O'zbek tilining izohli lug'atida (2006-y) fonetik variantlari bilan hisoblaganda fe'lga xos 97 ta qo'shimcha borligi aniqlandi. Tanlanma – statistik ma'lumotlar va chastotani aniqlashda manba bo'lib xizmat qiluvchi matnlar yoki matnlar korpusi sifatida 102413160 so'zlik, 125002483 tokendan iborat Araneum Uzbecicum II Beta Ter Minus (Uzbek, 24.07) korpusi tanlab olindi. Araneum Uzbecicum korpusi salmog'i jihatidan boshqa o'zbek tili korpuslaridan ustun va so'zligi eng yuqori korpus bo'lgani uchun u orqali aniqlangan chastota sifati yuqori bo'ladi, bu esa statistikada juda muhim. Korpus tizimida qo'shimchalar fe'l-so'zshakldan alohida olingan shakli orqali uning chastotasini topish mushkul. Bu borada jahon lingvostatistik olimlarining tajribalari shuni ko'rsatadiki, eng faol qo'shimchalarni aniqlashdan avval eng faol so'zlar –

fe'llarning muayyan va mukammal darajalangan jadvali shakllantiriladi. O'zbek tilining izohli lug'ati (so'nggi nashr) tarkibida 4700 dan ortiq fe'llar (fe'llning ayrim nisbat qo'shimchalari bilan birgalikda, fe'lli iboralardan tashqari), morfoleksikon bazasi statistik tahliliga ko'ra 3949 ta bosh so'z asosidagi fe'l [16] borligi hisobga olinsa, fe'lga oid barcha morfologik qo'shimchalar shundan eng faol 1000 ta fe'l tarkibida chastota tahliliga tortiladi. Bu jarayonda korpus tadqiqotchining ishini osonlashtirishga xizmat qilsa-da, qidiruv tizimida bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi. Jumladan, boshqa so'z turkumlari asosida yasalgan sodda fe'llarning natijaviy chastota ro'yxatida o'sha so'z turkumidagi birliklar aralash holda tadqim etiladi, bu esa tadqiqotchini ro'yxatni qaytadan "qo'lda" hisoblab chiqishga undaydi.

Xulosa va takliflar. Morfologik birliklarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash yo'lidagi tadqiqotlar, avvalo, o'zbek tili morfologik lug'atini shakllantirishga xizmat qiladi. Olim O'Xoliyorov bu kabi tadqiqotlarning amaliy ahamiyatini shunday sharhlaydi: "O'zbek tili grammatik lug'atining biror turi hozirgacha yaratilmagan. Shuning uchun tilmizda tarjima, orfografik tekshiruv, morfologik avtomat analizator va boshqa kompyuter dasturlari yaratishda qiyinchiliklarga duch kelinmoqda. Tilmiz grammatik lug'atlarining tuzilmaganligi o'zbek tili morfologik tizimining juda murakkabligi va morfologik shakllarning miqdori juda ko'pligida

bo'lsa kerak [16]." Bundan tashqari, tadqiqot quyidagi jihatlar bilan amaliy ahamiyatga ega:

Barcha so'z turkumlariga oid morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash uchun umumiy qonuniyat – **lingvistik asos yaratiladi**;

Fe'l so'z turkumiga oid so'zlar va morfologik shakllarning aniq chastotasi shakllanadi;

O'zbek adabiy tilidagi eng faol 1000 ta fe'l so'z turkumiga oid leksemalar aniqlanadi va nutqda faolligiga ko'ra darajalanadi;

Fe'l so'z turkumiga oid chastotasi yuqori va faol morfologik qo'shimchalar til malakalarini baholovchi A1, A2, B1, B2, C1 va C2 daraja talablariga moslashtiriladi;

Darajalangan fe'llar va ularning morfologik shakllari ma'lum mavzuiy guruhlariga birkiriladi va xorijliklar uchun o'zbek tilini o'rgatishga mo'ljallangan darsliklar yaratishda asos bo'ladi;

Tadqiqot natijalari o'zbek tili ta'limiy korpusini tuzishga xizmat qiladi.

Demak, morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash muayyan so'z turkumiga oid qo'shimchalarni faol-nofaollik darajasiga ko'ra tartiblanishiga asoslanadi. Bu o'zbek tilini xorijliklarga o'rgatishda grammatik bilim berish jarayonini bosqichma-bosqich va tartibli shakllantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Bozorov O. O'zbek tilida darajalanish: filol.fanlari nomzodi dis. avtoref. – Toshkent, 1997. – 51 b.
2. Christensen, Ken Ramshoj & Nyvad, Anne Mette. 2024. Complexity, frequency, and acceptability. *Glossa: a journal of general linguistics* 9(1). pp. 1–44. DOI: <https://doi.org/10.16995/glossa.10618>
3. Mayd Quinion. *Affixes: The blocks of English. Affixes: introduction*
4. Mengliyev B. Lisoniy tizim yaxlitligi va unda sathlararo munosabat: filol.f.d-ri diss. – Toshkent, 2002. – 248 b.
5. Mengliyev B. va boshqalar. 80/20 til, adabiyot, ta'lim. *Jamoaviy monografiya / Toshkent: "Dimol" nashriyoti, 2024. – 204 b.*
6. Muhammedov S. O'zbek tilining alfavitli-chastota lug'ati (gazeta tekstlari asosida). – Toshkent: Fan, 1982. – 111 b.
7. Rizayev S. O'zbek tilining lingvostatistik tahlili: filol.f.d-ri diss. – Toshkent, 2008. – 300 b.
8. Xamroyeva Sh. O'zbek tili morfologik analizatorning lingvistik ta'minoti. *Avtoreferat. – Farg'ona, 2021. – 76 b.*
9. Yo'ldoshev B. Matni o'rganishning lingvostatistik metodlari. *Uslubiy qo'llanma.1-qism. – Samarqand: SamDU nashri, 2008. 90 b.*
10. Yosuke Sasao. *List of affixes// www.academia.edu/2993726/List_of_affixes.*
11. Беляева А.С. Частотное варьирование устных спонтанных монологов. *ВКРБ. – Пермь, 2020. С.81.*
12. Борунов А.Б. Разнообразие речи и методы его измерения в тексте (лингвостатистический подход) // *Litera, 2017. – 83 с.*
13. Гафарова Р. И. Продуктивный и непродуктивный суффиксы универбов русского языка. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). № 3. 2010 г. С. 127-135.*
14. Ощепкова О. В. К вопросу категории частотности суффиксальных элементов английского слова. // *Вестник Санкт-Петербургского университета, сер. 9, 2007. вып. 4. Ч. II. С. 144-148*
15. Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. Л., 1968.
16. Xoliyorov O'. O'zbek tili ta'limiy korpusini tuzishning ta'limiy asoslari: *Filologiya fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Termiz, 2021. – 176 b.*

Sadullayeva M. Kasr tartibli hosila ba'zi elementar funksiyalarni hisoblash va geometrik ma'nolari	216
Saldmuratova M. Xorij psixologlarini kitob o'qishga qiziqitirish haqidagi qarashlari	221
Sallimova S. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy va metodik kompetensiyalarini didaktik tahlili	224
Sari meakova D. Chet til o'qitishda o'qituvchi tadqiqot faoliyatining roli	226
Saydabullayeva N. Siyosiy kommunikatsiya mohiyatiga oid tadqiqotlar	228
Toshboyeva M. Rapid teaching of technical-tactical actions in para Judo	231
Toshmatov X. Yangi avlod o'q o'tuvchilarini tayyorlashning tashkiliy asoslari	233
Uzoqova Y. Imkoniyati cheklangan o'smirlarda stress xolatini bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik aspektlari	235
Umarov I. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik harbiy rahbarining o'quv jangovar qobiliyatlari	238
Xalikova Sh. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning muvaffaqiyatli modashuvi hodisa sifatida	241
Xasanov A. Olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazlarida ta'lim sifatini oshirishdagi muammolar	244
Xalidova R. 5-6 sinf ona tili darslarida o'quv topshiriqlari bilan ishlashning ilmiy-metodik asoslari	247
Xolmatov A. Oliy ta'lim tizimida strategik va funksional menejmentni qo'llashda rahbarlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish roli	250
Xolmominov G. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda bilim va e'tiqodni muvofiqlashtirish usul va vositalari	253
Xudoyberganova M. Ingliz adabiyotini o'qitishda badiiy matnlardan foydalanish	256
Hazratqulova O. Oliy filologik ta'limda o'quv topshiriqlari ustida ishlash bilan bog'liq muammolar	259
Haydarova S. Oliy ta'limda geografiyani o'qitishning dolzarb muammolari	262
Shomurotova X. O'quvchilarning biologiyadan darsdan tashqari vaqtini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishni amaliy samaradorligi	264
Elboyeva Sh. Dealing with problems related to teaching heterogeneous classes	267
Ergashev T. Yoshlarni milliy g'unur ruhida tarbiyalashda qadriyatlarining o'rni	269
Yoldashov Sh. Chavandozlarning ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik nisbatlari	272
Yaxshibayeva N. Promoting mental health and well-being in schools	275
Filologiya	
Abdullayev Z. O'zbek va nemis tillarida diniy motivli antroponimlar va ularning chog'ishtirma tadqiqi	277
Abdullayeva D. Historical development of english literature	280
Abdullayeva Sh. Tarjima faoliyatining lingvistik nazariyalar asosida shakllanish zarurati	283
Абдураманова Д. Лингвистические категории интертекстуальности в стилистике произведений Д.Емца	285
Abdusamatov F. The comparative analysis of uzbek and english linguistic aspects in public speaking	288
Adambayeva F. Distinctive features of metaphonyms in biotechnology terminology	290
Aliyeva D. "Bozor" romani va "jajman" hikoyasida miflarning talqini	293
Allimjonova Sh., Bollibekova M. Theoretical basis of analyzing cognitive features of polysemantic phraseological units	296
Allimova M. Lakunalar nazariyasining asosiy tushunchalari	299
Atamurodova D. Nemis lingvomadaniyatida "do'st" va "do'stlik" konseptlarining ifodalanish usullari va xususiyatlari	301
Axmedova D. OAV matnlari – medialingvistikaning obyekti sifatida	303
Bahriddinova D. Universitet tanqidchilik maktabining shakllanishida Umarali Normatovning o'rni	306
Begimkulova Sh., Mamashukurova F. Afg'on-Amerika adabiyoti adibalari ijodida ayol sadoqati	308
Dadejonov O. Dramada qahramon tanlovining g'oyaviy-estetik roli	310
Jalilova F. G'arb va Sharq xalqlari adabiyotida "o'gay ona" va "o'gay qiz" konseptlarining tarixiy-genetik tahlili	312
Jo'rayeva N. Ingliz va o'zbek tillarida "smile/tabassum" tushunchalarning lingvokulturologik tahlili	314
Juraqobilova H. O'zbek tilidagi kognitiv metaforalarning tarjimada qayta yaratilish muammolari	316
Xiaowei Y. Research on language translation services for major sporting events	319
Kurbonova Sh. Exploring the lost generation through the works of Sinclair Lewis and William Faulkner	322
Mir sanov B. Nemis va o'zbek tillarida "der bär" / "ayiq" so'zi orqali shakllangan ikk ilamchi nomlashlar	325
Mo'minova M. "Suv" asosli sodda leksemalarning semantik xususiyatlari	328
Musayeva G., Yusupova N. G'azallar tarjimasida badiiy ifoda. alisher navoiy g'azallarining nemis tilida qayta yaratilishiga doir	331
Namazova M. XX asr o'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati: xarakter va psixologizm	334
Nasirdinova O. Morfologik shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlashning o'rganilishi va ahamiyati	337
Nasrullayeva G. Antropomorfik metaforalarning sotsiolingvistik va gender xususiyatlari	340
Nematova M. Языковые средства концепта «мотивация» в английском, русском и узбекских языках (в диахронном и синхронном плане)	343
Otajonova D. Elektron aloqa vositalarining o'ziga xos lingvistik jihatlari	346
Rahmonov U. Angliyada lug'at va grammatikalarning yaratilishining ilmiy qarashlari	348
Ruziyeva D. Jahon adabiyotida ota obrazini o'rganishda turli yondashuvlar tadqiqi	351
Sattibayev I. Buxoro amridagi tarixining rus va yevropalik mualliflar tomonidan o'rganilishi	353
Suleymanova S. Qissa janri tabiati va uning badiiylilik modusi	355
Tilavova M. Tilshunoslikda leksik birliklarga oid ilmiy-nazariy qarashlar	357
Tillabayeva Z. Samarqand viloyati qarluq shevalarining leksik-semantik guruhlanishi xususida	359
Turaboyeva S. O'zbek tilida "do'st" va "begona" konseptual birliklarining leksik-semantik xususiyatlari	361
Turdimurodov S. Til, nutq va ta'lim takomilida evfemik lug'atlarning o'rni	364
Turumova N. Badiiy asarda zamon va makonning birligi	367
Usmonova Sh. Abdurauf Fitrat asarlarida kelgan emotional-ekspressivlikni ifodalovchi ba'zi leksik vositalarning lingvopragmatik tahlil	370
Хамракулов Т. Особенности интертекстуальности интеллектуального детектива Д.Брауна	373
Xolisov A. Shaharsozlik va qurilish terminlarining tipologik tahliliga doir qisqacha mulohazalar	376
Xolmuratova G. O'zbek tili interyer dizayner terminlarining tarixiy va etimologik xususiyatlari	378
Xudoykulova Sh. Badiiy matnda erk-erksizlik (erkin-qui) aksologemalarining voqelanishi	381
Hakimova Sh. Zamonaviy lingvomamlekatshunoslikning nazariy va amaliy ahamiyati	383
Шин В. Проблема жизни и смерти в прозе Ли Сана "12 декабря"	385
Shukurova S. The portrayal of suicide in american and uzbek detective novels	388
Eshmatov R. XIX-XX asrlar bo'sag'asida psixologiyaning fan sifatida modernizm davri yozuvchilari badiiy ongiga ta'siri	391
Eshmuratova D. Ingliz tilida diniy simvolizm va uning stilistik ifodasi	393
Eshuthtarova B. Semasiological study of meaning in language	395
Yuldashova N. Zamonaviy tilshunoslikda qo'shma otlarning lingvopragmatik xususiyatlari	398
Yunusova A. Lisoniy shaxs nazariyasiga zamonaviy qarashlar	400
Yerashova M., Abdullayeva M. Phraseological units with animal and profession components in english and uzbek literary works	402